

**ДЕРЖАВНЕ АГЕНТСТВО ВОДНИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ
Запорізьке обласне управління водних ресурсів**

**Концепція розвитку
зрошуваного землеробства
агропромислового
комплексу Запорізької
області**

2012

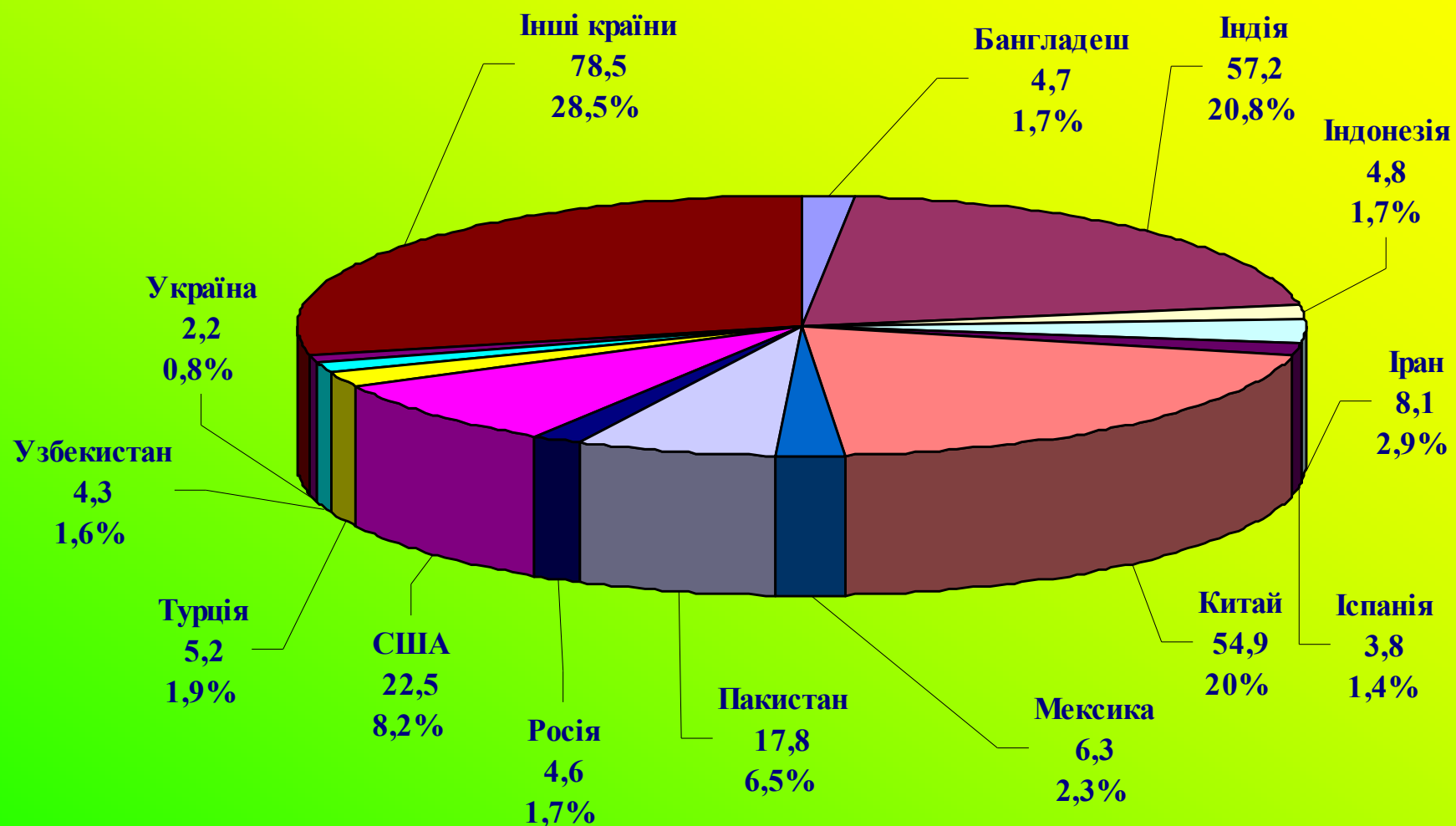
“Зовсім недоцільно витратити кошти на “зелену революцію”, поліпшення сортів, насіння, добрива, пестициди, сільськогосподарські кадри і на розширення систем зберігання та транспортування продукції, якщо її може звести нанівець відсутність дощу в необхідний час”

(Висновок Експертної комісії ООН, 1995 р.)

“Одна з найголовніших проблем людства – продовольча – буде вирішена, якщо в світі площа зрошуваних земель буде щорічно збільшуватись на 0,5%”

Бутрос Галі (Генеральний секретар ООН у 1992 – 1996 рр.)

Площі зрошуваних земель в провідних країнах світу (млн. га, % від загальної)

Районування Запорізької області за середньобагаторічним коефіцієнтом зволоження

Карта меліоративного фонду Запорізької області

Умовні позначення:

Межі

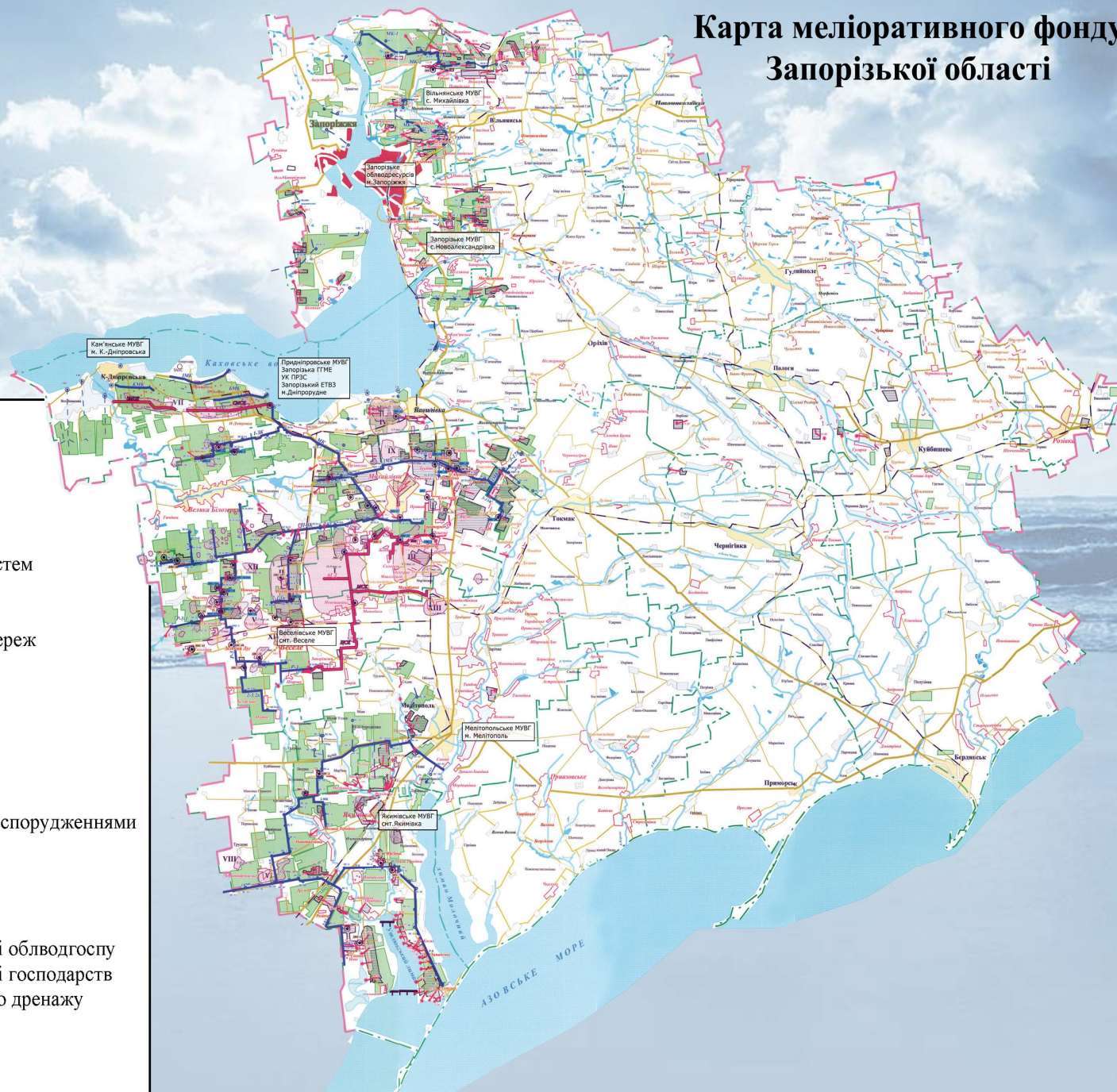
- області
- районів
- державних зрошуваних систем та «малого зрошення»
- подових знижень
- колекторно-дренажних мереж

Гідрографія та меліорація

- річки
- ставки
- меліоративні канали
- скидні канали зі скидними спорудженнями
- трубопроводи
- головні насосні станції
- насосні станції
- дренажні станції
- дренажні станції на балансі облводгоспу
- дренажні станції на балансі господарств
- свердловини вертикального дренажу

Дренажні скиди

- скидні канали
- скидні закриті колектори

Меліоративний фонд Запорізької області

Наявність орних земель в області **1906** тис. га

з них зрошуваних – **240,7** тис. га (**12,6%**)

- Наявність краплинного зрошення – **3,5** тис. га.

- Кількість водокористувачів – **451**

- в т.ч. на держсистемі – **151**

- садово-городніх товариств та мешканців сіл – **300**

Запорізька область розташована на границі Північного і Південного Степу України.

Тривалість вегетаційного періоду становить 210-225 днів. Сума середньодобових температур вище +10 °С дорівнює 3000-3300 °С.

Територія півдня області є однією з найбільш посушливих. В травні настає перший мінімум вологості повітря – 40-50%. Дефіцит вологості досягає 14-16 мбар. Посушливих днів буває до 35-45. Влітку вологість повітря знижується до 35-45% і дефіцит її становить 18-20 мбар. Коли низька відносна вологість поєднується з високим температурним режимом і вітрами, процеси росту сільгоспкультур сповільнюються, а інколи припиняються взагалі, абсолютний максимум температур складає 39 - 40°C.

Середньомісячна вологість повітря в холодний період (листопад-березень) становить 86-88%. Переважаючий напрямок вітрів – східний та північно-східний, часто спостерігаються суховії (до 20-25 днів на рік).

За рік випадає близько 380-460 мм опадів, в теплий період їх кількість становить 260-310 мм або 65-70%. Опади випадають нерівномірно, в основному, у вигляді злив. Бездощовий період становить 25-30 і більше днів, що призводить до ґрунтової посухи (один раз на два-три роки). Середньобаторічне випаровування з водної поверхні складає 900-1000 мм, що перевищує кількість атмосферних опадів у 2-2,6 рази. Найбільша випаровуваність у липні-серпні – 180-220 мм за місяць. Середньобаторічний коефіцієнт зволоження не перевищує 0,5, що дозволяє віднести територію до зони недостатнього природного зволоження.

Невелика кількість опадів при значному надходженні теплових ресурсів призводить до того, що ведення землеробства знаходиться на межі постійного ризику, а врожайність сільськогосподарських культур коливається в широких межах. Зменшення негативного впливу ґрунтової і повітряної посухи на продуктивність культур, оптимізація умов їх вирощування, максимальне використання родючості ґрунтів, генетичних можливостей сортів гібридів, добрив та інших агроресурсів у Запорізькій області може бути досягнуто тільки за рахунок зрошення.

Загальна площа зрошення по області станом на 01.01.2011 року складає 240,7 тис. га, в тому числі державні меліоративні системи – 226,8 і локальні зрошувальні системи (мале зрошення) – 13,9 тис. га.

Поливні землі області є страховим фондом стабільного виробництва сільськогосподарської продукції, особливо у посушливі та гостро посушливі роки. На зрошуваних землях до 90-х років, коли потенціал зрошення використовувався значно краще і площі поливу сягали майже 100% зрошуваних площ, отримувалося понад 37% валової продукції рослинництва, в тому числі виробництво зерна становило 14%, овочів 85,6%, кормових 46,5%, технічних культур 37,2% до загального обсягу виробництва.

Обласна робоча комісія 22.09.2011 узагальнила районні матеріали інвентаризації та встановила таке:

- зрошувальні мережі в господарствах побудовано протягом 1953...1992 років;
- джерелом зрошення державних зрошувальних систем є Каховське та Дніпровське водосховища, а "малого" зрошення – річки, вода яких має високу мінералізацію і не відповідає сучасним вимогам;
- площа зрошуваних земель в Запорізькій області нараховує 240,701 тис. га, які входять до складу 17 державних зрошувальних систем (226,828 тис. га), а також ділянок "малого зрошення" (13,873 тис. га);

- у державній власності знаходяться системи на площі 17,196 тис. га, комунальній власності – 68,706 тис. га, на балансі приватних фермерських та колективних підприємств – 99,194 тис. га, без господаря – 55,605 тис. га.

- балансова вартість внутрішньогосподарських зрошувальних систем складає 108767,726 тис. грн.

- зрошувальні мережі побудовано під полив дощувальними машинами "Фрегат", "Днепр", "Волжанка", ДДА – 100 та інших.

- демонтовано:

- відкритої мережі 61,7 км (27,1% від проектних 227,54 км);

- трубопроводів – 557,578 км (13,8% від проектних 4198,783 км);

- гідротехнічних споруд на закритій та відкритій мережі 25047 одиниць (47% від проектних – 53274);

- внутрішньогосподарських дренажних насосних станцій 28 одиниць (82,4% від проектних – 34);

- внутрішньогосподарських зрошувальних насосних станцій 48 одиниць (60,0% від проектних – 80).

- фактична наявність дощувальних машин складає 550 одиниць, з них у робочому стані – 420 од. (76,4%);

- площа дренажу в зонах зрошувальних систем складає 73,298 тис. га, в т.ч. із закритою мережею – 71,164 тис. га, вертикальний дренаж – 2,134 тис. га.

За останні роки фактична щорічна площа поливу складає 50-60 тис. га.

Зрошувані землі не поливаються з наступних причин:

- незадовільний технічний стан внутрішньогосподарських мереж – 64,663 тис. га (26,9%);

- відсутність дощувальних машин – 96,324 тис. га (40,0%);

- підлягають списанню – 27,117 тис. га (11,3%);

- незадовільний гідрогеолого-меліоративний стан – 0,041 тис. га (0,02%).

Площі зрошуваних земель, на яких можливо відновлення меліоративних систем складають 150,896 тис. га.

Розглянувши матеріали інвентаризації зрошувальних систем Запорізької області, обласною робочою комісією підтверджено рішення районних комісій, а саме:

- відновити працездатність зрошувальних систем та дощувальних машин, які було розукомплектовано, на площі 150,896 тис. га (62,7%);

- відновленню підлягає:

- відкрита мережа – 43,7 км (19,2%);

- закрита мережа (трубопроводи) – 1333,3 км (31,8%);

- гідротехнічні споруди – 33697 од. (63,3%);

- внутрішньогосподарські зрошувальні насосні станції – 51 од. (63,8%), дренажні насосні станції – 25 од. (73,5%);

- згідно з "Порядком списання меліоративних фондів і переведення зрошуваних земель в богарні і осушених в немеліоровані угіддя" від 18.09.1993 перевести в богарні 27,117 тис. га (11,3%) зрошуваних земель, що мають незадовільний технічний стан та де використовується високомінералізована поливна вода.

Водночас повне забезпечення виробництва сільськогосподарської продукції в достатній кількості можливе лише за умови відновлення ефективного використання зрошуваних земель на всій площі.

Вирішення цього завдання зумовлює також необхідність поліпшення умов життєдіяльності сільського населення в частині їх захисту від підтоплення ґрунтовими та затоплення поверхневими водами, підвищення ролі меліорованих земель у продовольчому та ресурсному забезпеченні області на основі зменшення залежності сільськогосподарського виробництва від несприятливих погоднокліматичних умов, поліпшення екологічного стану сільських територій та умов проживання сільського населення.

Реалізація Програми дозволить підвищити виробництво сільськогосподарської продукції для задоволення власних та загальнодержавних потреб, відновити меліоративні системи, які не втратили свого потенціалу, поліпшити екологічний стан зрошуваних земель і територій, які перебувають у зоні їх впливу.

Виконання завдань Програми також дозволить:

- запобігти руйнації інфраструктури населених пунктів (водопостачання, тепломережі, школи, дитячі садки, лікарні та інші соціальні об'єкти);
- збільшити кількість робочих місць для жителів сільської місцевості;
- покращити екологічний стан та умови проживання населення;
- створити сировинну базу для переробних підприємств, що спеціалізуються на виробництві біоетанолу, біодизелю, соєвої олії тощо.

Незважаючи на суттєве скорочення площ, використання зрошуваних земель, зменшення подачі води на зрошення, обсягів застосування агроресурсів, поливні землі залишаються основним чинником стабілізації аграрного виробництва в області.

В середньому по районах області за останні роки на зрошуваних землях щорічно отримували 18% валової продукції рослинництва, у тому числі 8% зерна, 70% овочів та 12% технічних культур.

У процесі впровадження ринкових відносин в аграрному секторі відбулася кардинальна зміна землекористувачів. На теперішній час 95% серед них становлять групи власників земельних паїв та фермерські господарства.

Подальше нарощування поливу зрошуваних земель, незважаючи на спроможність міжгосподарських зрошувальних мереж подавати воду для поливу майже на 226,8 тис. га, стримується незадовільним станом

внутрішньогосподарських меліоративних мереж, відсутністю дощувальної техніки та з інших причин на загальній площі більше 188 тис. га.

Побудовані в 50-х роках та наприкінці 60-х років міжгосподарські системи (Кам'янська, Іванівська, Благовіщенська, Запорізька, Вільнянська) технічно і морально застарілі, мають низький рівень водозабезпеченості, значні фільтраційні втрати води, недостатню енергозабезпеченість. Це призводить до погіршення екологічного стану земель у зоні їх дії, неможливості застосування сучасної дощувальної техніки.

Через відсутність джерел фінансування протягом останніх 14 років фактично не проводилось оновлення парку меліоративних машин і механізмів, внаслідок чого понад 75% уже відпрацювали нормативний термін, що суттєво позначається на обсягах виконання ремонтно-відновлювальних робіт.

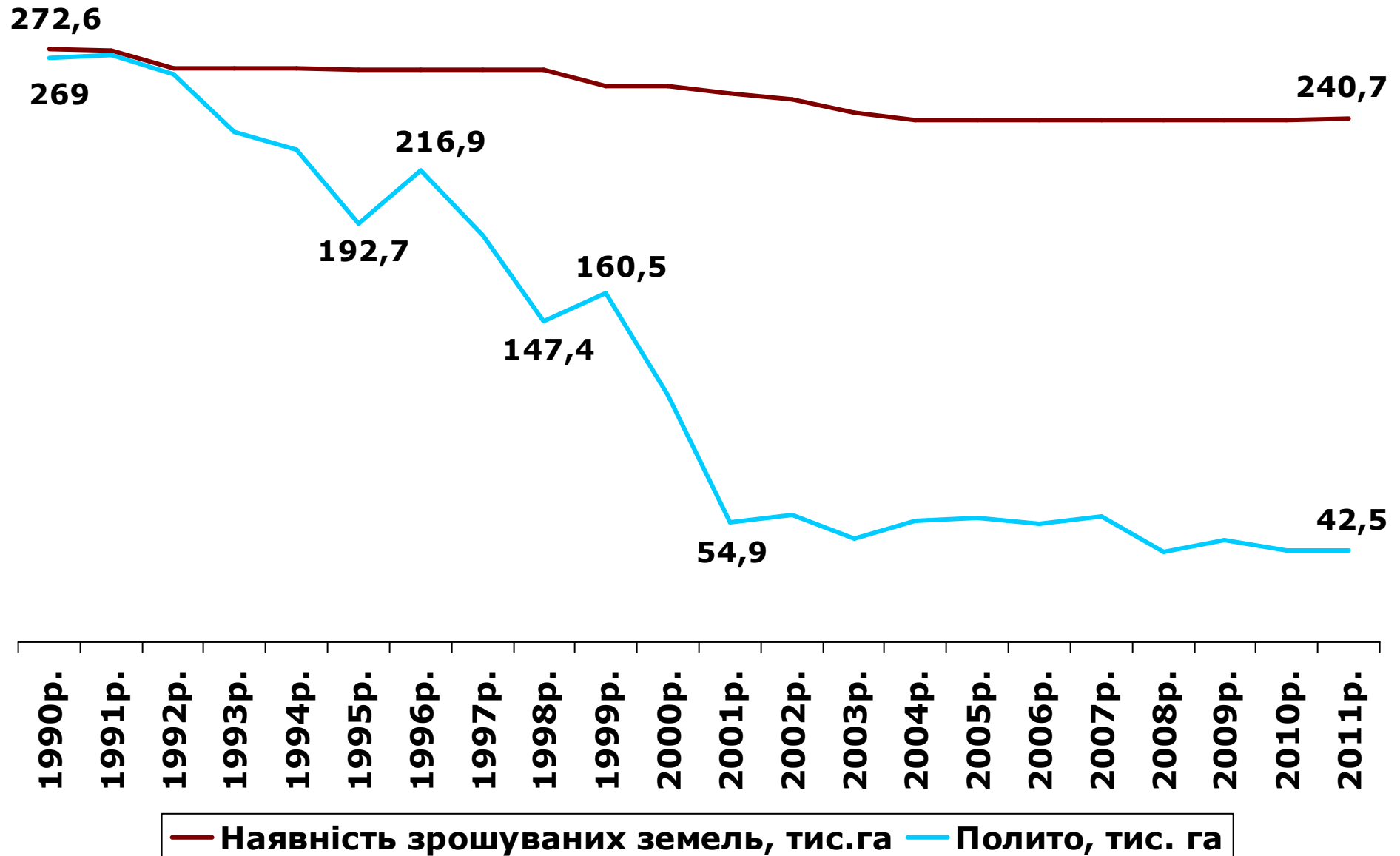
Крім того, в області для захисту від підтоплення сільськогосподарських угідь та сільських населених пунктів у зоні дії зрошувальних систем функціонують дренажні системи на площі 73,3 тис. га. Старіння системи вертикального і горизонтального дренажу призвели до того, що при несприятливих погодних умовах періодичному підтопленню ґрунтовими і затопленню поверхневими водами підпадає близько 50 населених пунктів та 70 тис. га сільськогосподарських угідь.

Подальше ефективне використання зрошуваних земель Запорізької області, як обов'язкової складової сталого соціально-економічного розвитку, неможливе без вирішення ряду проблем, з яких найбільш важливими є:

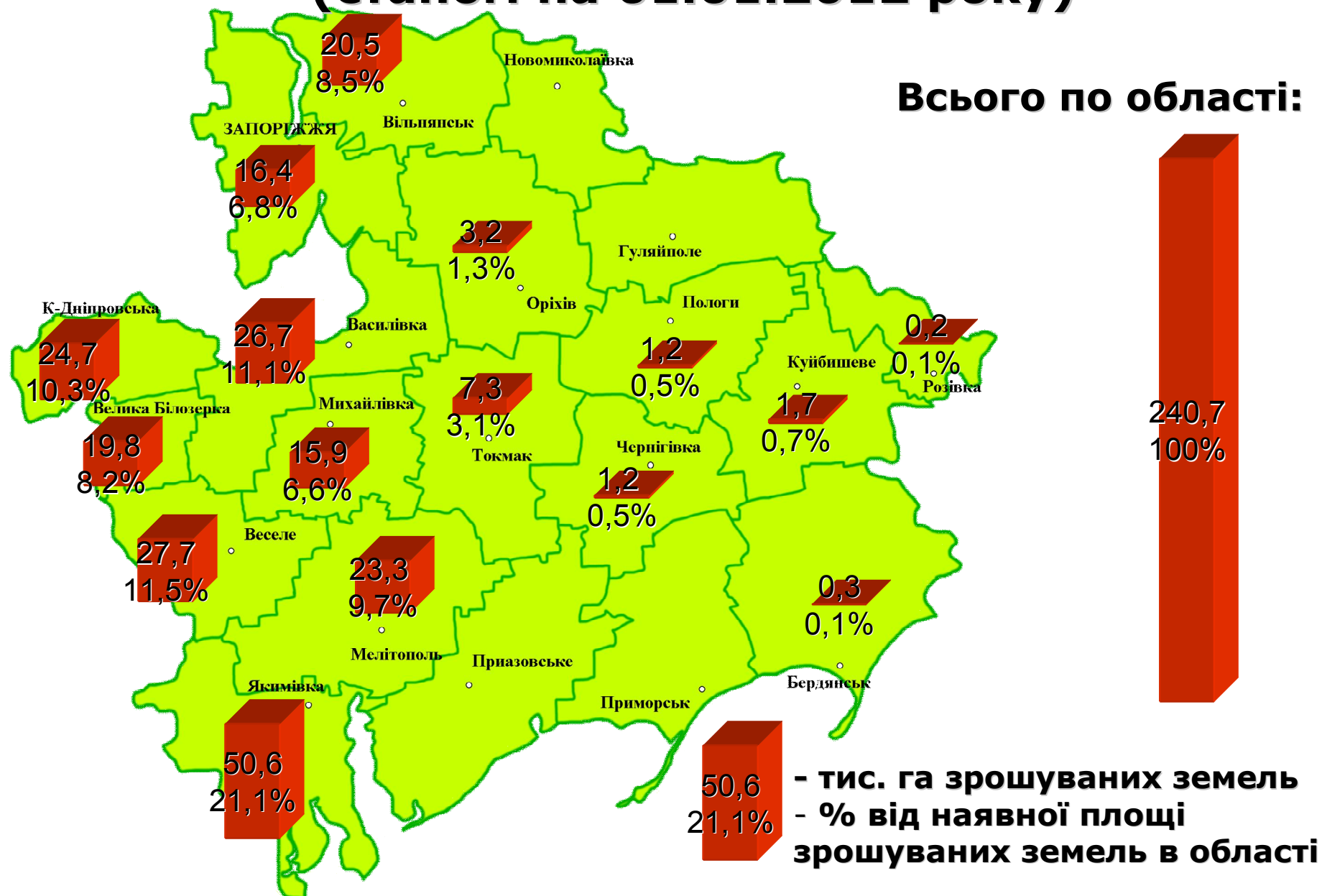
- порушення технологічної і майнової цілісності зрошувальних системи у зв'язку з неврегульованістю питань спільного використання та управління внутрішньогосподарськими меліоративними мережами;
- недостатній рівень бюджетного фінансування на утримання державних водогосподарсько-меліоративних систем та природно-охоронних заходів;

- відсутність бюджетного фінансування заходів з модернізації, реконструкції та технічного переоснащення наявних меліоративних фондів;
 - фактична безгосподарність окремих меліоративних мереж, яка виникла в процесі реформування агропромислового комплексу;
 - гальмування процесу передачі меліоративних фондів у власність територіальних громад районів через невирішеність питання про сплату ПДВ;
 - незаконне знищення внутрішньогосподарських меліоративних систем, особливо у випадках відсутності балансоутримувача або наявності процесу банкрутства агроформувань;
 - відсутність механізму середньо- та довгострокового пільгового кредитування будівництва, реконструкції та модернізації зрошувальних систем, придбання дощувальної та інших видів меліоративної техніки і обладнання;
 - відсутність власного виробництва дощувальної техніки та інших засобів поливу.
- Необхідно забезпечити виділення коштів з бюджетів усіх рівнів виконання першочергових заходів. Наприклад, на проведення поточного та капітального ремонту внутрішньогосподарських зрошувальних мереж необхідно 4 тис. грн. на 1 гектар, реконструкцію та модернізацію - 18 тис. грн./га, оновлення дощувальних машин – 8 тис. грн./га.

Динаміка площ зрошуваних земель та площ фактичного поливу в області

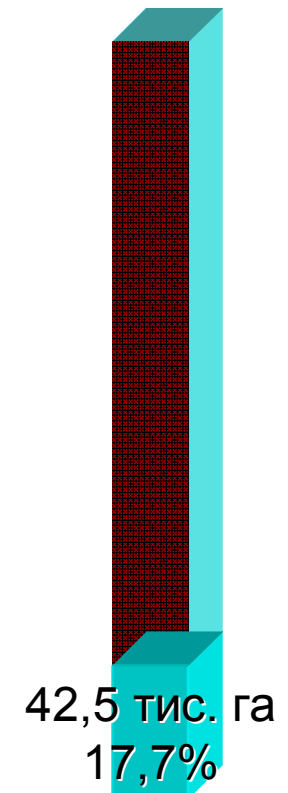
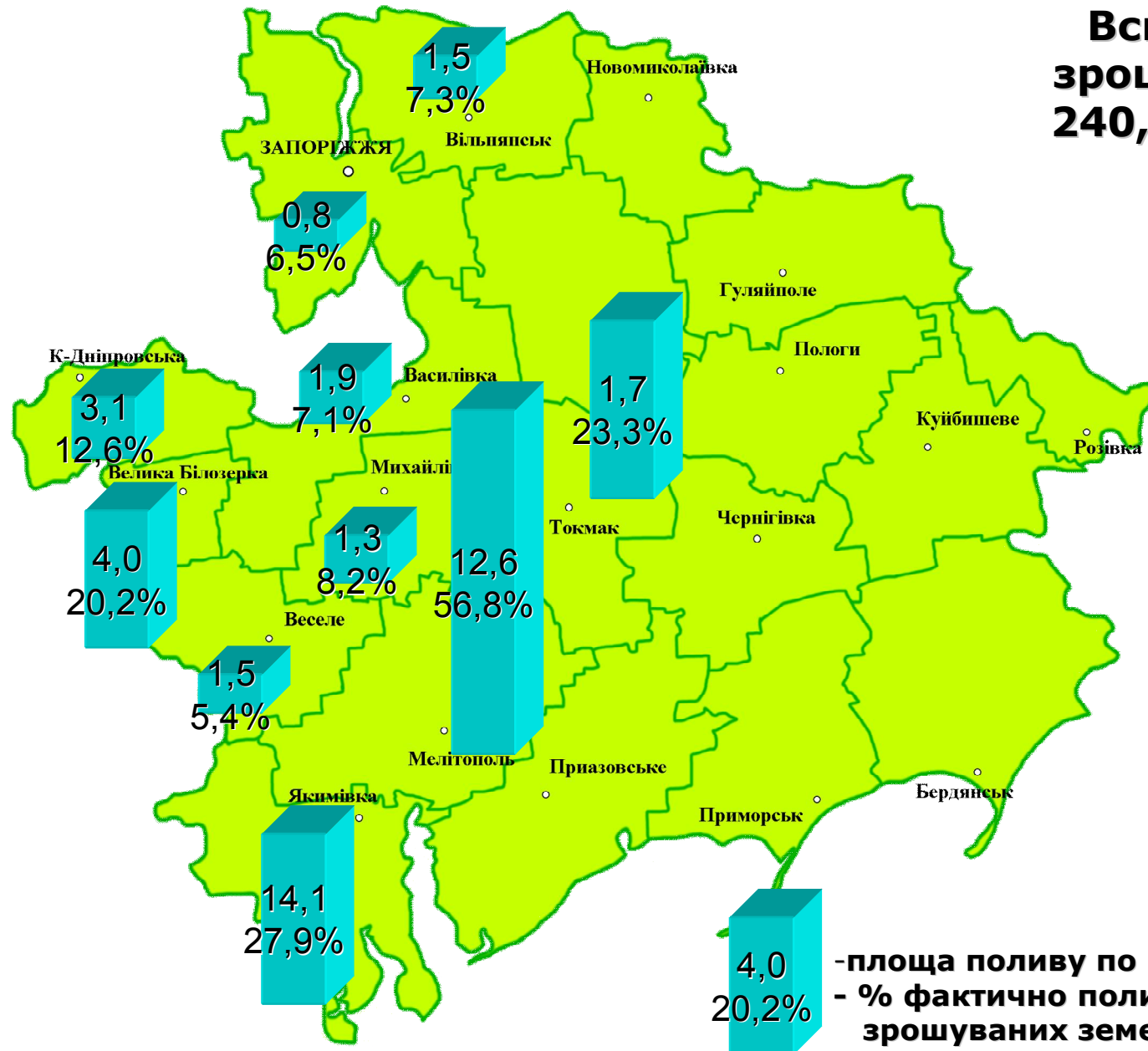

Наявність зрошуваних земель, (станом на 01.01.2012 року)

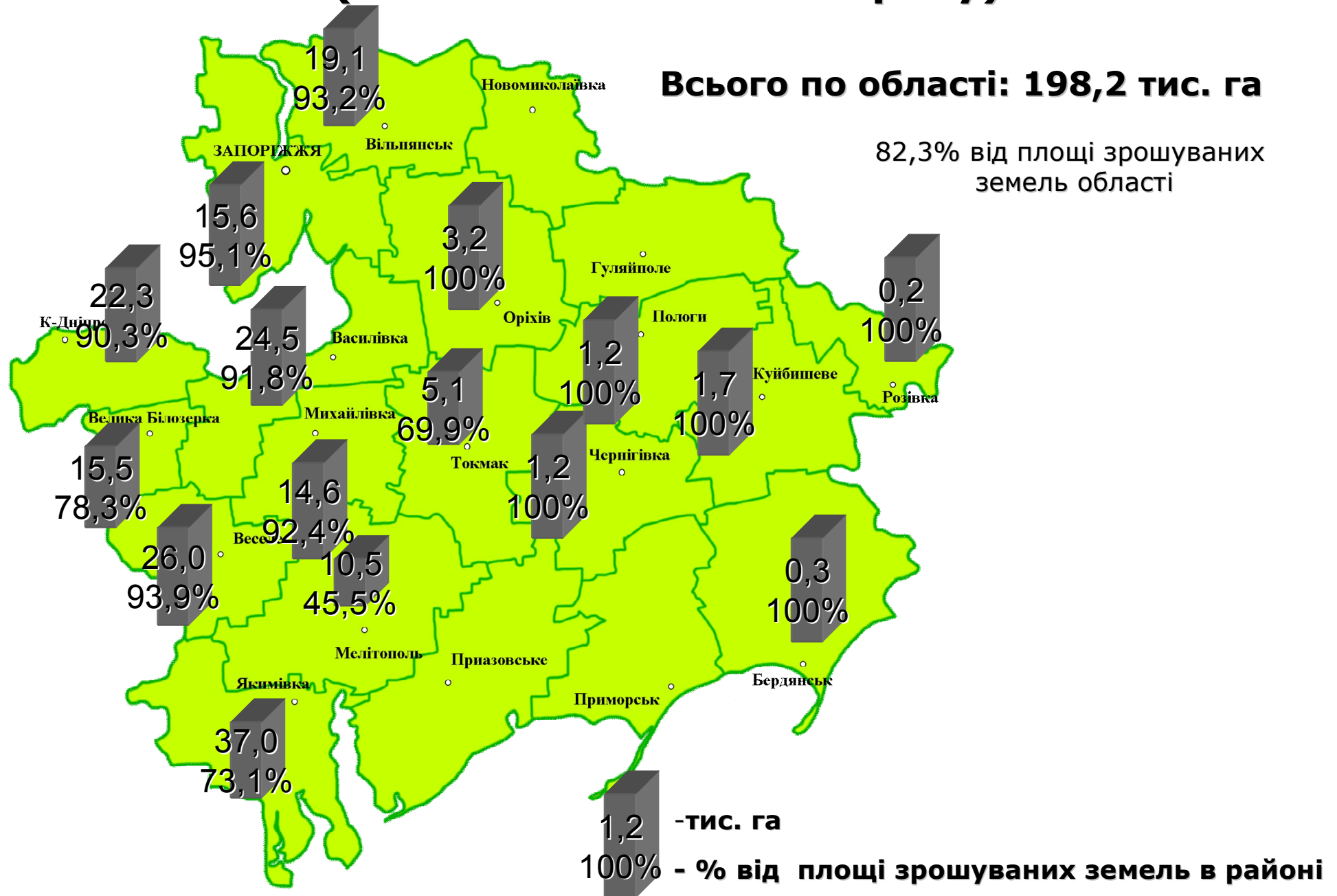
Фактично полито у 2011 році

Всього по області
зрошуваних земель:
240,7 тис. га / 100%

-площа поливу по районам у 2011 р., тис. га
- % фактично политої площі від площі зрошуваних земель в районі

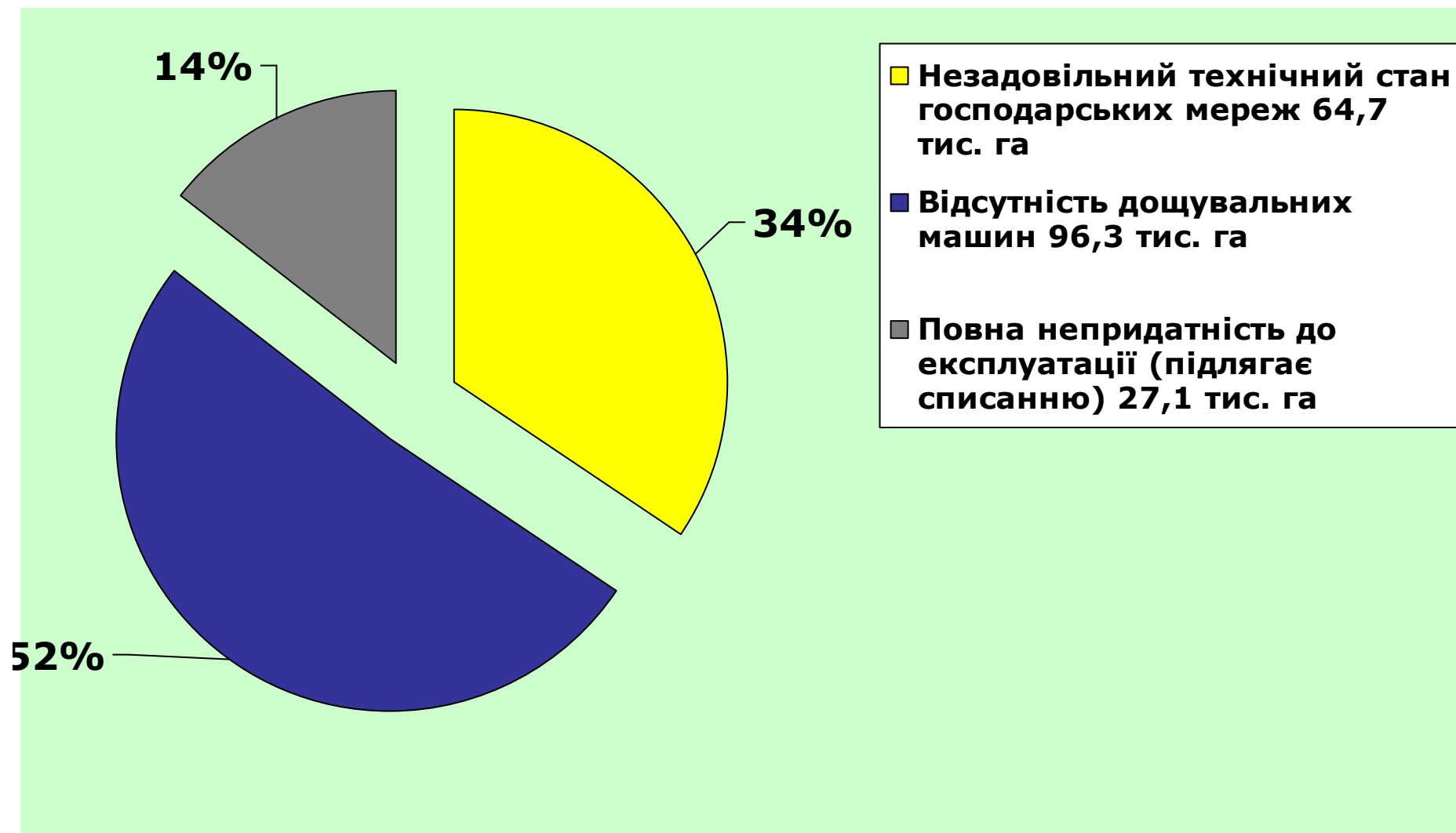
Площі зрошуваних земель, що не поливаються (станом на 01.01.2012 року)

Причини деградації систем зрошення в Україні

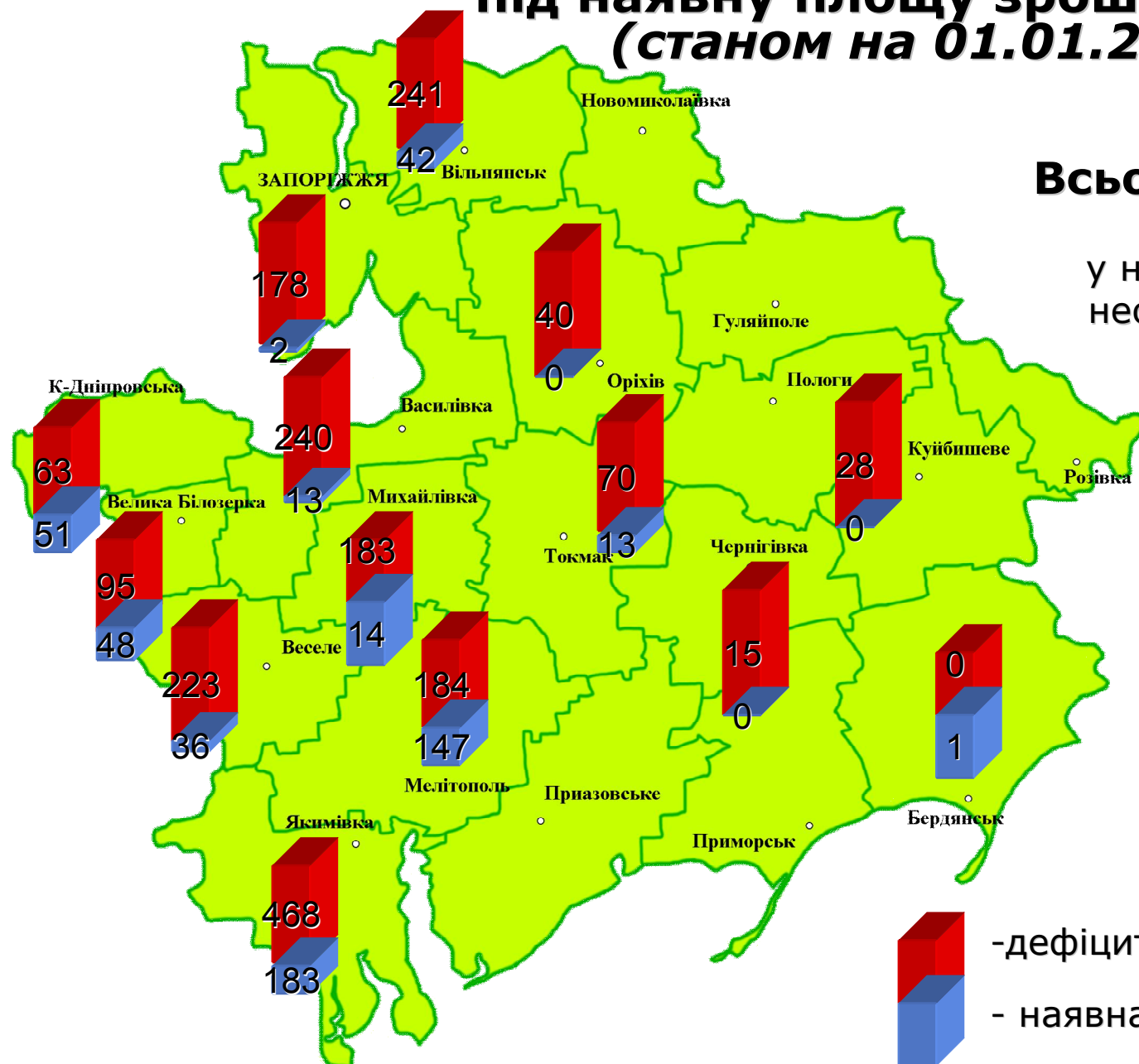
- ✓ **Невизначеність державної політики відносно внутрішньогосподарських зрошуваних земель та відсутність належного фінансування.**
- ✓ **Недостатня кількість та слабе оновлення парку дощувальних машин.**
- ✓ **Катастрофічне погіршення технічного стану внутрішньогосподарських зрошувальних систем.**
- ✓ **Порушення технологічної цілісності зрошувальних систем.**
- ✓ **Порушення технологій вирощування сільськогосподарських культур, структури посівних площ, низький рівень ресурсного забезпечення.**

Наявність та розподіл зрошувальних систем за причинами незадовільного стану (за даними інвентаризації станом на 01.11.2011)

Загальна площа з незадовільним технічним станом – 188,1 тис. га

Наявність та дефіцит поливної техніки під наявну площу зрошуваних земель (станом на 01.01.2012 року)

Всього по області:

у наявності 550 шт.
необхідно 2578 шт.

-дефіцит поливної техніки, шт.

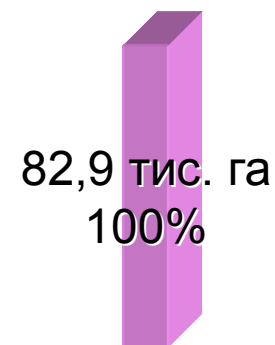
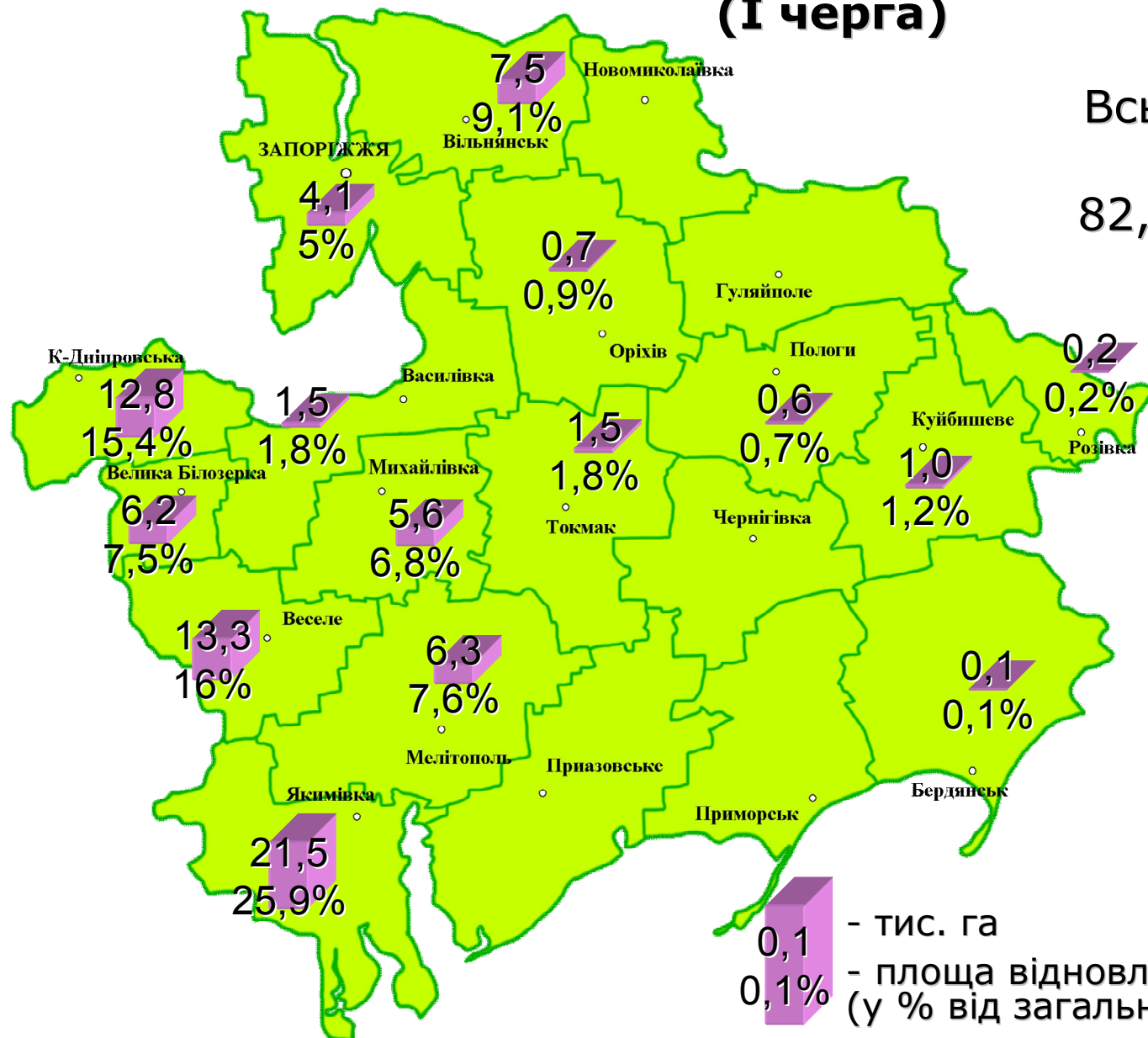
- наявна поливна техніка, шт.

Наслідки неефективного використання зрошення

- **Зменшення валового виробництва сільськогосподарської продукції**
- **Зниження податкових надходжень до бюджету**
- **Збільшення бюджетних виплат на заздалегідь збиткове ведення сільськогосподарських робіт на зрошуваних землях**
- **Посилення залежності від кліматичних умов**

Обсяги відновлення зрошувальних систем, які потребують ремонту зрошувальної мережі, насосно- силового обладнання та забезпечення поливною технікою (І черга)

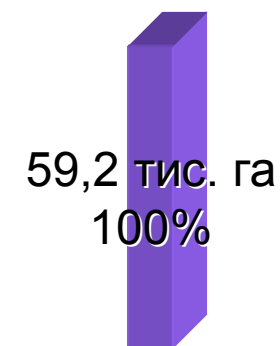
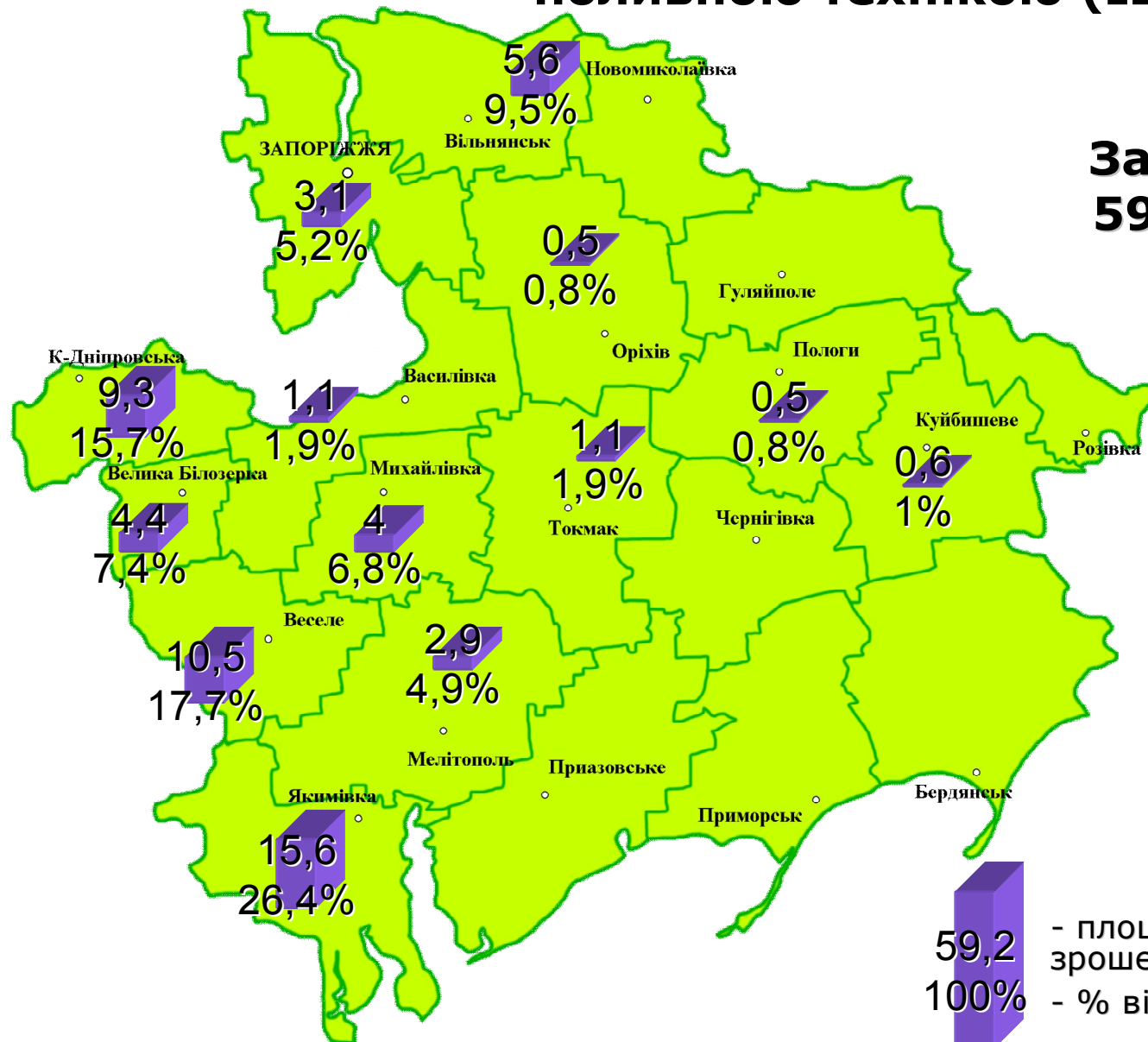
Всього по Запорізькій області:
82,9 тис. га / 100%

0,1 - тис. га
0,1% - площа відновлення зрошення в районі (у % від загальної в області)

Обсяги відновлення зрошувальних систем шляхом реконструкції і модернізації зрошувальної мережі, насосно-силового обладнання та забезпеченням поливною технікою (II черга)

**Всього по
Запорізькій області:
59,2 тис. га / 100%**

59,2
100%

- площа докорінного відновлення зрошення в районі, тис. га
- % від загальної в області

Витрати на відновлення зрошення

№ п/п	Найменування видів робіт	Одиниці виміру	Обсяг робіт	Вартість одиниці, тис. грн./ 1 га	Загальні витрати, млн. грн.
I черга					
1.	Поточний та капітальний ремонт внутрішньогосподарської мережі	тис. га	82,9	4,0	331,6
2.	Заміна дощувальної техніки	тис. га	82,9	8,0	663,2
	Всього по I черзі	тис. га	82,9	12,0	994,8
II черга					
1.	Реконструкція та модернізація внутрішньогосподарської мережі	тис. га	59,2	18,0	1066,6
2.	Заміна дощувальної техніки	тис. га	59,2	8,0	473,6
	Всього по II черзі	тис. га	59,2	26,0	1539,2
	Разом I та II черга	тис. га	142,1		2534,0

Потреба у зрошувальних землях у Запорізькій області

№ п/п	Назва району	Потреба (тис. га, %)			
		для забезпечення внутрішньої продовольчої безпеки		для забезпечення виробництва в Україні 80 млн. т зернових, 15 млн. т олійних культур, 4 млн. т м'яса	
		тис. га	%	тис. га	%
1	Василівський	26,7	11,8	44,1	11,8
2	В-Білозерський	19,7	8,7	32,5	8,7
3	Веселівський	27,8	12,3	45,9	12,3
4	Вільнянський	20,0	8,8	33,0	8,8
5	Запорізький	12,3	5,4	20,3	5,4
6	К-Дніпровський	20,7	9,1	34,2	9,1
7	Мелітопольський	22,4	10,0	36,9	10,0
8	Михайлівський	15,9	7,0	26,3	7,0
9	Оріхівський	3,1	1,3	5,1	1,3
10	Токмацький	7,3	3,2	12,0	3,2
11	Якимівський	50,6	22,4	83,6	22,4
Всього по області		226,5	100,0	373,9	100,0

Потреба різних типів дощувальних машин для забезпечення внутрішньої продовольчої безпеки в Запорізькій області на площі 226,5 тис. га

Показники	Типи дощувальних машин			
	Всього	Забір води із закритої мережі		
		дощувальні машини кругової дії	дощувальні машини фронтальної дії	установки барабанного типу
Площа зрошення, тис. га *	213,0	114,9	85,3	12,8
Середня площа на одну дощувальну машину, га	78,4	80	100	30
Кількість дощувальних машин, шт.	2717	1437	853	427
Відсоток від загальної кількості машин	100	52	32	16
Відсоток від загальної площі зрошення	94,0	50,7	37,7	5,6

*** – За виключенням площі 13,5 тис. га краплинного зрошення**

Потреба різних типів дощувальних машин для забезпечення виробництва зернових, олійних культур та м'яса в Запорізькій області на площі 373,9 тис. га

Показники	Типи дощувальних машин			
	Всього	Забір води із закритої мережі		
		дощувальні машини кругової дії	дощувальні машини фронтальної дії	установки барабанного типу
Площа зрошення, тис. га*	340,0	198,0	124,0	18,0
Середня площа на одну дощувальну машину, га	81,25	80	100	30
Кількість дощувальних машин, шт.	4315	2475	1240	600
Відсоток від загальної кількості машин	100	57,3	28,7	14
Відсоток від загальної площі зрошення	91	53,0	33,2	4,8

*** – За виключенням 33,9 тис. га краплинного зрошення**

Шляхи вирішення проблеми

Створення підприємства за принципами Державної продовольчо-зернової корпорації з використанням основ державного капіталізму з подальшим переходом до державно-приватного партнерства

КОНЦЕНТРАЦІЯ активів – внутрішньогосподарських іригаційних мереж, поливальної техніки, сільськогосподарських угідь

ІНВЕСТИЦІЇ під модернізацію і розвиток існуючих потужностей

КАПІТАЛІЗАЦІЯ підприємства – отримання вартості, яка на порядок перевищує первинну

Законодавчі й адміністративно-правові заходи

Внесення відповідних положень до проекту закону України “Про консолідацію земель” і нової редакції закону України “Про меліорацію земель”

Розробка і введення в дію з 2012 року:

- **порядку передачі внутрішньогосподарської мережі зрошувальних систем в концесію, довгострокову оренду і корпоративне використання;**
- **порядку розробки “Проектів землеустрою на зрошуваних землях”;**
- **порядку використання зрошуваних земель;**
- **механізму державної підтримки високоефективного використання зрошуваних земель шляхом підвищення корпоративної ролі держави;**
- **порядку розриву договорів оренди земельних ділянок з неефективними користувачами.**

Законодавчі й адміністративно-правові заходи

- **Надання зрошуваним землям статусу територій пріоритетного розвитку з відповідними пільгами**
- **Створення державної акціонерної компанії з ефективного використання внутрішньогосподарських меліоративних систем шляхом передачі вказаних мереж цієї компанії**
- **Прийняття “Стратегії розвитку зрошування земель в Україні на період до 2020 року”**
- **Прийняття Державної комплексної програми розвитку зрошування в Україні на період до 2020 року**